

Ю. М. Блажеєвська

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Релігійність як риса українського національного характеру: до питання про формування національної свідомості

Блажеєвська Ю. М. Релігійність як риса українського національного характеру: до питання про формування національної свідомості. Розглядаються головні риси українського національного характеру. Аналізується релігійність як соціокультурний феномен та вплив релігійності на формування національної свідомості українців.

Ключові слова: національний характер, релігійність, українці.

Блажеєвская Ю. Н. Религиозность как черта украинского национального характера: к вопросу о формировании национального сознания. Рассматриваются главные черты украинского национального характера. Анализируется религиозность как социокультурный феномен и влияние религиозности на формирование национального сознания украинцев.

Ключевые слова: национальный характер, религиозность, украинцы.

Blazheevska Yu. M. Religiousness as a feature of the Ukrainian national character: to a question of formation of national consciousness. The main traits of the Ukrainian national character are considered. The religiousness as a social-cultural phenomenon is analysed and the influence of religiousness on formation of the national consciousness of Ukrainians is studied.

Key words: national character, religiosity, Ukrainians.

Проблеми національного характеру здавна викликали неабиякий інтерес серед дослідників. Так, перші спроби визначити риси національного характеру були зроблені ще Геродотом, Ксенофонтом, Платоном, Аристотелем і Страбонам, які намагалися виявити різницю між народами та ідентифікувати особливості рис їх характеру. Згодом учені пов'язували національний характер із історичною долею народів, його світоглядом, культурними пам'ятками тощо. Під «національним характером» почали розуміти або притаманний представникам конкретної нації набір основних особистісних рис, узагальнення поширеного соціально-психологічного типу чи культурно-історичної цілісності на певному етапі розвитку, або систему уявлень, вірувань та цінностей, що існують в етносі.

Дослідження проблеми національного характеру набуває особливої актуальності в умовах розбудови духовного фундаменту українців і зумовлене складним процесом формування українського суспільства. У зв'язку з цим останнім часом з'являються праці вітчизняних дослідників, спрямовані на поглиблене вивчення особливостей українського національного характеру (М. Ващак, П. Гнатенко, І. Грабовська, Г. Лозко, І. Лисий, І. Сікорський та інші).

При цьому вчені переважно говорять про такі національні особливості українців, як індивідуалізм, загострене почуття власності, пра-

цьовитість, доброзичливість, чуйність, м'якість, розвинена уява, сентиментальність, емоційність, інтровертивність, ескапізм (прагнення до ілюзорної мрійності), консерватизм, соціальний егалітаризм як прагнення до соціальної рівності, громадоцентризм, загальна аполітичність, анархічність, любов до природи, сім'ї, шанування жінки, матері та інші. Національними рисами характеру українців у позитивному плані вважаються працелюбність, гостинність, прагнення отримати освіту, статність у сімейних відносинах, прагнення до духовного життя, повага до старших, мужність, здоровий оптимізм, волелюбність, універсальність. При цьому чільне місце в житті української нації завжди посідала релігія, а тому релігійність є однією з домінуючих рис українського національного характеру. Із релігією українці завжди пов'язували бажання жити «по совісті», шукали у ній внутрішню опору й надію. Релігійність українського характеру відзначають вчені різних дисциплін: літературознавці, журналістикознавці, соціологи, етнопсихологи, культурологи, філософи (В. Андрущенко, М. Ващак, М. Костомаров, О. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, С. Марасюк, І. Мірчук, В. Москалець, М. Шлемкевич, М. Яворський, В. Янів та інші).

У цьому контексті поняття «релігія» означає «виокремлення особливої сфери суспільної свідомості, особливого типу соціальних зв'язків

та інститутів у рамках цілісної соціальної системи. Релігійність можна аналізувати через взаємозв'язок із процесами національного відродження, національної консолідації, через взаємодію з суспільно-політичною та духовною сферою суспільства» [1:54].

М. Яворський наголошує, що поняття «релігійність» не є статичним, воно залежить від певного історичного проміжку часу. Під дефініцією сучасної «релігійності» розуміють «наявність і прояв вірувального ставлення сучасної людини до надприродного: Бога, Вищої сили, Космічного розуму, Всесвітньої енергії тощо» [8]. На нашу думку, релігія є важливим соціокультурним феноменом. Так, М. Яворський [8] говорить про гармонізацію внутрішнього світу людини через вивчення релігійних переконань у формуванні й регулюванні міжлюдських стосунків, результатом чого має стати гармонізація внутрішнього світу людини. А. Свистухіна, говорячи про російський національний характер, наголошує, що: «Участь православ'я в соціокультурному розвитку російського суспільства відбувається багато в чому через менталітет росіян, у тому числі через російський національний характер, що представляє собою складний і багатогранний компонент духовного життя російського народу. Він формується протягом тривалого часу під впливом екологічних, демографічних, соціально-економічних та релігійно-конфесійних чинників. Православ'я мало великий вплив на формування особливостей російського національного характеру» [5]. У цьому контексті можемо провести паралель і з українським національним характером та впливом релігії на його формування. На думку В. Калача [1], релігійність українського народу у зв'язку з історичними обставинами була напряму пов'язана з процесами національного відродження.

Віра, релігійність, духовність завжди відігравали важливу роль у житті українського суспільства. Як відомо, наші предки були язичниками, поклонялися багатьом богам одночасно, одухотворювали природні явища, дотримувалися прикмет і знаків, які «посилали» їм «всевишні сили». Окремі язичницькі вірування збереглися й до наших днів, увійшовши до культурної спадщини українського народу. У 988 році князь Володимир охрестив Київську Русь й українці стали християнами, однак протягом тривалого часу продовжували поклонятися язичницьким ідолам і не хотіли зрікатися язичницької віри. Проте саме християнство й церква стали консолідуючою, духовною силою українського народу, справжнім осередком збереження української культури та традицій.

При церквах зосереджувалися грамотні люди, створювалися школи, які впливали передусім на формування культурного, морально-

етичного та естетичного рівня освіченості українського суспільства [3]. Релігійність українців відображалася в усній народній творчості, літературі, історії, що черговий раз підтверджує наявність цієї риси характеру.

Релігія виконувала й продовжує виконувати декілька важливих суспільних функцій. За словами В. Калач, «релігія є системним чинником національного розвитку української спільноти, адже вона здатна виконувати світоглядні, регуляторні, комунікативні та інтегративні функції. Релігійність є важливим чинником націєтворення, національної консолідації, збереження й розвитку національних традицій. Чим вищий рівень релігійності суспільства, тим активнішим та ефективнішим є процес націєтворення, тим міцнішою є національна консолідація, тим стійкішим є суспільство, яке уникає втрати й нівелювання своєї ідентичності й традицій під натиском глобалізації та космополітизму» [2:352].

Отже, можна зазначити, що релігія сприяє розвитку державних орієнтирів, формуванню та збереженню рис національного характеру, поглядів на світ. Релігія, на думку вітчизняних соціологів, «завжди відігравала дуже активну політичну роль, була одним із провідних чинників державного життя. Доказом цього може бути дуже вимовна теза XV–XVII ст.: «Cuius regio, eius religio» («Чия влада, того й віра»), що, врешті, призвело до громадянських і міждержавних воєн (наприклад, у Чехії з приводу гуситства, або усією Європою на ґрунті антагонізму між католицизмом і реформацією)» [6:256]. В умовах того, що Україна — відносно молода держава, то чимало сучасних публіцистів вважають, що укорінення в релігійність та власні традиції — це прекрасний спосіб відродити національний дух та створити сильну державу.

Таку картину ми спостерігаємо і в наш час, у період становлення українського державотворення: «Хвилі демократизації й пробудження національної свідомості супроводжуються піднесенням релігійного життя й зростанням релігійності» [2:352].

Підтвердженням цього є соціологічне опитування, проведене Центром Разумкова влітку 2000 року (за його даними фіксують ріст релігійності в Україні) та в кінці 2010 року [4]. Зокрема у 2010 році, порівняно з 2000 роком, число громадян, які визнали себе віруючими, зросло з 58% до 71%. Релігійнішою стала й молодь, шлях якої до релігії сьогодні полегшується низкою обставин: після краху тоталітарного режиму в масовій свідомості утворився вакуум, який нині поступово заповнюється й відроджуваною національною свідомістю, і новим відчуттям громадянськості, і релігією. Відчутні релігійно-культурні традиції актуалізовані особливо у західноукраїнському регіоні.

Подібні статистичні дані відмічають дослідники В. Пилипенко, О. Вишняк, О. Куценко [6], коли звертаються до соціологічних досліджень останніх 10 років, проведених Інститутом соціології НАН України. Результати опитувань свідчать про незмінно високий рівень довіри до церкви та духовенства (після сім'ї та колег) на відміну від інших соціальних інститутів. Отже, Церква випереджає ЗМІ, міліцію, прокуратуру, суди, уряд, місцеві органи влади, профспілки, армію, політичні партії. Незважаючи на це, збільшення кількості учасників у релігійних організаціях та церковних громадах зовсім незначне. З огляду на ці дані, робимо висновок, що утворення організацій та офіційна участь у них — не відображають дійсну картину. На практиці ж зовсім інша картина рівня релігійності українців: кількість прихожан значно зростає, а щодо учасників певних релігійних груп — то певна кількість з них не реєструється в державних органах.

Хоча віра та Церква в Україні завжди посідали провідне місце, однак релігійна ситуація в Україні не завжди була однаковою. Значні зміни в релігійному житті нашої країни сталися саме на межі XX–XXI століть. Загалом можна сказати, що на сучасному етапі в українському суспільстві складається доброзичливо-зацікавлене ставлення до релігії завдяки активній її популяризації і з боку засобів масової інформації.

При цьому доводиться констатувати, що релігійність сучасної української молоді має помітно поверховий характер і в багатьох випадках зводиться лише до прийняття відповідної атрибутики й виконання формальних вимог (хрещення, вінчання, носіння натільного хрестика тощо). Неактивне церковне життя молоді й низький рівень її залученості у справи релігійної громади дивним чином поєднуються з дуже високим рівнем довіри Церкві як такій інституції, яка, з одного боку, не несе відповідальності за проблеми суспільства, однак з другого, сприймається як своєрідний ідеальний тип. Усі дослідження незмінно свідчать, що рівень довіри Церкві (не якійсь конкретно, а Церкві взагалі) в українській молоді переви-

щує рівень довіри будь-якій іншій інституції. На це, на нашу думку, обов'язково потрібно зважати й максимально використовувати з метою формування моральності сучасної молоді.

Хоча інтегрований показник релігійності українців (релігійна поведінка, релігійне знання, індивідуальна побожність, релігійно-інституційна залученість), покладений в координати центрально- та східноєвропейських суспільств, свідчить про «нормальність» цієї релігійності, Україна поступається, звісно, Угорщині, Словаччині, Румунії і Польщі, але випереджає Чехію, Латвію, Естонію і Білорусь [6]. Розповсюдження релігійності в межах нашої держави також має свої особливості й не є однорідним. Зокрема В. Мельник зазначає, що релігійність на заході України значно вища, ніж на сході. За словами дослідниці, у східній Україні переважає православ'я, яке перебуває у канонічному підпорядкуванні здебільшого Московського Патріархату, а це не сприяє розвитку національної свідомості [2:352].

Таким чином, можна підсумувати, що криза ідентичності в сучасній Україні, брак загальнозначущих ідеалів, які в різні часи претендували на роль національних орієнтирів, створили передумови для утвердження в масовій свідомості впевненості в особливому місці релігійних інституцій, передовсім історичних Церков. При цьому релігійність історично тісно пов'язана з особливостями національного характеру українців. Віра в бога учить розрізняти поняття добра й зла, пропагує негласні закони, облагороджує людину. Враховуючи цей факт, приходимо до висновку, що на сучасному етапі в жодному випадку не можна ігнорувати роль релігії як фактору суспільної стабільності, яка в силах формувати надійні моральні принципи особистості та впливати на її моральні якості, що, безсумнівно, сприятимуть більш гармонійному функціонуванню молодого українського суспільства. У цьому контексті вважаємо перспективним подальше дослідження релігійності як риси національного характеру українців та її вплив на формування національної свідомості.

Література

1. Калач В. Релігія та українське націєтворення / В. Калач [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ukrainoznavstvo/articles_17847.pdf
2. Мельник В. Релігійність як фактор суспільної стабільності / В. Мельник // Вісник Львівського університету. Філософські науки. — 2002. — Вип. 4. — С. 352–356.
3. Приходченко К. І. Духовно-ментальний аспект виховання молоді / Приходченко К. І. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2011_14/files/P1411_06.pdf.
4. Рівень і характер релігійності українського суспільства // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. — 2011. — № 1–2. — С. 37–61 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD119_ukr_2.pdf

5. Свистухина А. Православие как фактор современных российских трансформаций / А. Свистухина [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.referun.com/n/pravoslavie-kak-faktor-sovremennyh-rossiyskih-transformatsiy>

6. Спеціальні та галузеві соціології : навч. посіб. / Пилипенко В., Вишняк О., Куценко О. та ін. — К. : Каравела, 2003. — 304 с.

7. Єленський В. Релігійність українського суспільства : головні тенденції змін / В. Єленський [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dc-summit.info/razdely/vera/1594-religijnist-ukrainskogo-suspilstva-golovni-tendencii-zmin.html>

8. Яворський М. Релігійність в українському соціумі : сучасний стан / М. Яворський [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Phd/2011_14/30_Yav.pdf.